

Correctievoorschrift VWO

2023

tijdvak 1

kunst

beeldende vormgeving - dans - drama - muziek - algemeen

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 3.21, 3.24 en 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 3.21 t/m 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Als het antwoord op een andere manier is gegeven, maar onomstotelijk vaststaat dat het juist is, dan moet dit antwoord ook goed gerekend worden. Voor het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 *T.a.v. de status van het correctievoorschrift:*
Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 *T.a.v. het verkeer tussen examinerator en gecommiteerde (eerste en tweede corrector):*
Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 *T.a.v. aanvullingen op het correctievoorschrift:*
Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de Toets- en Examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit Examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Blok 1 Natuurlijk of verheven gedrag?

1 maximumscore 3

drie van de volgende:

- Lodewijk XIV kon door de grootschalige opzet (en de daarmee samenhangende hoge kosten) zijn (status op het gebied van) (financiële) rijkdom tonen / de rijkdom van de Franse staat tonen.
- Lodewijk XIV kon door de grootschaligheid de veelheid aan (culturele) terreinen etaleren waarin hij en/of zijn hof leidend was / vooroefliep.
- Lodewijk XIV kon door de grootschaligheid zijn machtsbereik tonen (de mate waarin hij / zijn hof controle uitoefende op tal van gebieden: militair, wetenschap, kunst, et cetera).
- Lodewijk XIV kon door de grootschalige en/of meerdaagse opzet van de feesten de (voltallige) adel (nog) sterker en/of langer aan zijn hof binden (omdat de adel zich aan het programma moest onderwerpen en/of erin moest participeren).

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

2 maximumscore 3

drie van de volgende:

- Lodewijk XIV ontvangt een lauwerkrans / wordt gekroond (en wordt zo in verband gebracht met klassieke overwinnaars / heersers en daarmee wordt zijn hoge status benadrukt).
- Lodewijk XIV wordt vanwege de allegorische figuur / de Victorie in verband gebracht met het hogere / goddelijke (en daarmee wordt zijn hoge status benadrukt).
- Lodewijk XIV wordt afgebeeld in een (Romeinse) wapenuitrusting (om zijn heldhaftigheid uit te drukken).
- Lodewijk heeft een geïdealiseerd lichaam / toont een gespierde arm (hiermee wordt zijn (lichamelijke) perfectie / kracht benadrukt).
- Lodewijk XIV wordt afgebeeld in een Romeinse/klassieke wapenuitrusting (hierdoor stelt hij zich op één lijn / in een traditie met klassieke heersers).
- Lodewijk draagt opvallende, gekleurde / gouden kleding (hiermee onderstreept hij zijn aparte status / onderscheidt hij zich van de gewone sterveling).
- Lodewijk XIV draagt in zijn rechterhand een scepter (dit is een van de symbolen van de (soevereine) macht).
- Lodewijks houding en gelaatsuitdrukking drukken waardigheid/beheersing uit (terwijl hij op een steigerend paard zit, hierdoor wordt zijn macht/controlé benadrukt).
- Lodewijk XIV bedwingt een steigerend paard (en dit benadrukt zijn kracht / macht).
- Lodewijks 'zadel' bestaat uit de vacht van een jachtluipaard / een vacht van een exotisch dier (zijn snelheid / kracht is vergelijkbaar met of stijgt uit boven die van een van de gevaarlijkste dieren uit het dierenrijk. / Zo'n vacht is zeldzaam, en dat geeft zijn hoge positie aan).
- Lodewijk XIV staat op een heuvel (hierdoor wordt hij letterlijk en figuurlijk boven de rest geplaatst).
- Lodewijk XIV staat apart van zijn manschappen (hierdoor wordt zijn unieke, machtige positie onderstreept).
- Op het vaandel staat een zon, een verwijzing naar Lodewijk XIV als de zonnekoning (waardoor zijn unieke positie wordt benadrukt).
- Op het vaandel staat (in het Latijn) 'Een van de besten' (hierdoor wordt zijn bijzondere macht benadrukt in tekst).

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

3 maximumscore 2

twee van de volgende:

- (licht) (De locatie waar) Lodewijk XIV (zich bevindt) wordt uitgelicht, waardoor zijn aparte, verheven status wordt benadrukt. / Lodewijk XIV en de Victorie worden uitgelicht, waardoor zijn bijzondere positie wordt benadrukt.
- (kleur / contrast) Lodewijk XIV is weergegeven in heldere (onder andere warme) kleuren (rood, geel, ook blauw en groen), waardoor hij duidelijk afsteekt tegen de achtergrond en zijn uitzonderlijke positie wordt benadrukt.
- (vorm) Lodewijk XIV is scherp gedefinieerd (gedetailleerd weergegeven) ten opzichte van de vage achtergrond, waardoor zijn bijzondere positie wordt benadrukt.
- (ruimte) Lodewijk XIV bevindt zich boven het standpunt van de beschouwer / zijn ooghoogte ligt boven de horizon / de beschouwer kijkt op tegen de vorst, waardoor zijn verheven status wordt benadrukt.
- (compositie / kijkrichting) De Victorie kijkt naar Lodewijk en onderstreept daarmee zijn hoge / machtige positie.

per juist antwoord

1

4 maximumscore 2

De antwoorden moeten de volgende strekking hebben (twee van de volgende):

- Het kennen / volgen van de regels is geen garantie voor het schrijven van een komedie die wordt gewaardeerd (door het publiek).
- De regels voor de komedie kunnen het kijkplezier bederven (omdat mensen niet meer durven te vertrouwen op hun eigen gezond verstand/eigen oordeel over het stuk).
- Het publiek heeft geen regels nodig om te beoordelen of ze het een geslaagd stuk vinden. / De kijker kan zelf aanvoelen of een stuk goed is ('smaakt') of niet.

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 2

De antwoorden moeten de volgende strekking hebben:

- De handelingen van het karakter moeten passend zijn (een van de volgende): 1
 - Molière reageert op de regel door het tegenovergestelde te laten zien/ door de handelingen niet aan te laten sluiten bij het karakter en de meesters te laten bekvechten/op de vuist te laten gaan, wat niet aansluit bij hun sociale/verheven status / wat niet deugdzaam is.
 - Molière doet het tegenovergestelde van de regel: hij laat de 'eenvoudige' burgerman (Jourdain) het verheven gedrag vertonen. (Hij maant de meesters tot rede door tussen hen in te gaan staan, de rollen worden als het ware omgedraaid.)
- Het karakter moet consistent zijn (een van de volgende): 1
 - Molière doet het tegenovergestelde van de regel: de filosoof komt met de regels van Seneca over beheersing en laat zich vervolgens helemaal meeslepen door emoties (door op de vuist te gaan / door de mannen te slaan met zijn papierrol).
 - Molière doet het tegenovergestelde van de regel: Jourdain is een gewone burger en/of Jourdain kijkt eerst bedenkelijk als het over de theorie van Seneca gaat, maar brengt deze theorie vervolgens wel in praktijk door de meesters tot bedaren te brengen / Jourdain behoudt zijn zelfbeheersing / kiest geen partij.
 - Molière doet het tegenovergestelde van de regel: de meesters spreken verheven over het nut van hun disciplines / de meester van de filosofie spreekt over verhevenheid, maar ze zijn ondertussen aan het duwen en trekken.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

6 maximumscore 3

drie van de volgende:

- Immigranten gingen vaak/meer naar het theater, er was daardoor meer (financiële) ruimte om nieuwe voorstellingen te maken.
- Sommige (rijke) immigranten vervulden de rol van weldoener / mecenas (schonken geld).
- Het nieuwe publiek (onder de immigranten) vroeg om nieuwe, modieuze vormen van toneel (bijvoorbeeld opera).
- Onder de immigranten bevonden zich (toneel)schrijvers en/of intellectuelen met nieuwe kennis en ideeën over het toneel (bijvoorbeeld kennis van / ervaring met het spektakelstuk).
- Er waren getalenteerde immigranten (schrijvers / dichters / acteurs) die vakgenoten in de Republiek inspireerden.
- Onder de immigranten bevonden zich beroepsspelers uit de Zuidelijke Nederlanden, die (spel van) hoogstaande kwaliteit leverden.
- De migratie als fenomeen vormde een nieuw onderwerp / thema (bijvoorbeeld Bredero's *Spaanschen Brabander*).
- De immigranten richtten rederijderskamers op (bijvoorbeeld Het Wit Lavendel in Amsterdam).

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

7 maximumscore 4

- spelvormgeving (twee van de volgende): 2
 - (lichaam) De mimiek van de molenaar en zijn vrouw is grover / uitgesprokener (ze kijken onnozel / nieuwsgierig / lachen hard), terwijl Trijn ingetogener / rustig / beschaafd en/of zelfverzekerd kijkt.
 - (lichaam) De molenaarsvrouw speelt meer vanuit het lichaam (bekken/heupen, kruis naar voren), terwijl Trijn meer vanuit het gezicht speelt en/of terwijl Trijn haar mandje (kuis) voor zich houdt.
 - (lichaam) De lichaamshouding van de molenaar en zijn vrouw zijn aardser (stevig op de grond staand, armen in de zij, gebogen / krom). Trijn daarentegen staat recht / meer rechtop en/of beweegt zwierig met haar armen.
 - (beweging/handeling) De handeling van de molenaar is lomp / onbeschaamd (hij grijpt zijn vrouw bij de borsten). Trijn deinst hiervan terug, waarmee ze lijkt aan te geven dat ze dergelijke vrijpostigheid niet gewend is / niet wil / afkeurt.
 - (mise-en-scène) De molenaar en zijn vrouw bewegen en/of verplaatsen zich, terwijl Trijn meer op de plek speelt.
 - (stem) het streekaccent van het molenaarsechtpaar tegenover het stadsaccent van Trijn
 - (stem) het luid spreken van de molenaarsvrouw tegenover het op een beschaafd / lager volume / zachter spreken van Trijn
- theatervormgeving (twee van de volgende): 2
 - (kostuum) De molenaar is gekleed in aardetinten en/of zijn vrouw in grijs / zwart, terwijl in Trijns kleding de (dure) kleuren blauw en oker voorkomen.
 - (kostuum) De molenaar en zijn vrouw dragen (smoezelige) boerse kleren en klompen / werkkleding, terwijl Trijn nette kleding draagt (een manteltje, veren).
 - (kostuum) De molenaar draagt eenvoudig / gekreukeld katoen, Trijn draagt kleding van rijke stoffen (satijn, bont) en/of draagt kleding die haar lang en sierlijk maakt.
 - (grime en hairstyling) De molenaar en zijn vrouw hebben ongekamde haren, terwijl het haar van Trijn (deftig) is opgestoken en/of van veren voorzien is.
 - (decor) De molenaar en zijn vrouw staan in een rommelige / boertige omgeving (met opgehangen wasgoed), terwijl Trijn in een opgeruimde / lege omgeving staat.

Opmerking

Alleen als zowel het molenaarsechtpaar als Trijn juist is beschreven, 1 scorepunt toekennen.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

8 maximumscore 3

- (uitleg) Het antwoord moet de volgende strekking hebben:
Door aan te geven dat hij door de klucht aangezet werd tot overspel, kon hij dit ernstige vergrijp (proberen te) herleiden tot het minder ernstige vergrijp van het bezoeken van een toneelvoorstelling / kon de kerkenraad misschien begrip opbrengen voor zijn situatie en misschien milder oordelen over zijn overspel, dus een minder strenge straf uitspreken 1
- redenen waarom toneel als zondig werd beschouwd (twee van de volgende): 2
 - Toneelspel is 'doen alsof' / is vals, leugenachtig.
 - Toneel is veelal gericht op vermaak (en biedt te weinig een verheven boodschap).
 - Toneel gaat te veel over aardse zaken (terwijl de aandacht gericht moet zijn op God).
 - In het toneel worden foute voorbeelden getoond (bijvoorbeeld duivelse zaken, overspel).
 - Toneel stamt uit de voorchristelijke periode / de klassieke periode / is heidens.
 - Religieuze thema's of onderwerpen raken vermengd met vermaak.
 - De spelers hebben verkeerde motieven / zijn ijdel (het gaat ze om roem).

Opmerking

Per juiste reden 1 scorepunt toekennen.

9 maximumscore 2

De antwoorden moeten de volgende strekking hebben:

- Het ging om 'lering en vermaak' en/of 'lachend de zeden tuchtigen':
door het humoristische, slechte voorbeeld te tonen wordt het publiek een spiegel voorgehouden en leert het welk gedrag wél juist is 1
- (vermaak als medicijn) Het lachen werd als heilzaam gezien / lachen is gezond 1

Blok 2 De natuur als onderwerp in de kunst

10 maximumscore 2

twee van de volgende:

- De belangrijke elementen uit het verhaal worden benadrukt door theatrale gebaren / houdingen / door de interactie tussen de figuren.
- De (dramatische) handeling speelt zich af op de voorgrond en/of de handelingen zijn zorgvuldig over het speelvlak/schildervlak verdeeld (waarbij de gebeurtenissen op de voorgrond worden ondersteund met scènes in de achtergrond), dit doet denken aan een mise-en-scène.
- De handeling (en mimiek) is naar de beschouwer gericht / publieksgericht.
- De opbouw van het landschap doet denken aan een theaterdecor met coulissen en/of met voorgrond en achterdoek. / De opbouw doet denken aan een lijsttoneel.
- De figuren zijn voorzien van attributen / rekwisieten waardoor zichtbaar wordt welk personage zij vertegenwoordigen / welke rol ze vervullen.
- De figuren dragen kleding ('kostuums') en/of haarstyling waardoor zichtbaar wordt welk personage zij vertegenwoordigen / welke rol ze vervullen.
- De verhoudingen van de objecten / figuren ten opzichte van het beeldvlak in het schilderij is vergelijkbaar met het toneelbeeld in het lijsttoneel.

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

11 maximumscore 3

Landschappen (drie van de volgende):

- gaven het alledaagse weer en waren dus geschikt voor een breed publiek.
- waren niet literair / intellectueel en waren dus geschikt voor een breed publiek.
- boden gelegenheid tot rust / mijmeringen over de natuur (juist in de stedelijke drukte van het dagelijkse bestaan van de zeventiende-eeuwse burgers).
- konden appelleren aan (gemaakte) reizen / boden gelegenheid tot mijmeringen over vreemde landen.
- konden appelleren aan religieuze gevoelens van de (calvinistische) burgers in de Republiek, de grootsheid van Gods schepping kon worden gezien in het landschap (bijvoorbeeld in de machtige wolkenpartijen).
- waren in zekere zin inwisselbaar: een landschap (was vaak niet helemaal geografisch correct, maar een meer algemene weergave van het type landschap en) kon voor veel kopers tegelijk aantrekkelijk zijn (en was dus makkelijk door te verkopen).
- konden appelleren aan een gevoel van patriottisme (nationalisme) / konden appelleren aan trots (op de samen bereikte welvaart: steden op de achtergrond, molens en koeien).

per juist antwoord

1

Opmerking

voor antwoorden in de trant van 'landschappen hadden een klein formaat (en waren daardoor makkelijk op te hangen / te verhandelen)', geen scorepunt toekennen.

toelichting: Landschappen onderscheiden zich op dit punt niet van schilderijen in andere genres (stillevens, genrestukken) in de zeventiende eeuw.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

12 maximumscore 2

twee van de volgende:

- Van Goyen schilderde in één verflaag (de nat-in-nattechniek), waardoor zijn schilderijen relatief snel klaar waren (hij hoefde niet te wachten tot de verf droog was om een volgende laag aan te kunnen brengen).
- Van Goyen schilderde (vaak) schetsmatig / met een vlotte, losse toets, dit verkortte het schilderproces.
- Van Goyen gebruikte vaak dezelfde motieven / varieerde op eenzelfde onderwerp (waardoor hij delen ervan kon kopiëren), dit versnelde het werkproces.
- Van Goyens schilderijen bevatten weinig kleur, dit bespaarde tijd wat betreft preparatie van verf.
- Van Goyens schilderijen bevatten weinig kleur, hierdoor hoefde hij tijdens het schilderen weinig te wisselen van kleur.
- Van Goyens schilderijen bevatten weinig kleur, hierdoor hoefde hij tijdens het schilderen weinig te wisselen van kleur en dat bespaarde tijd.
- Van Goyens schilderijen bevatten weinig kleur / dure pigmenten, hierdoor kon hij (zonder veel te investeren) meer schilderijen maken / een grote(re) voorraad schilderijen maken.

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

13 maximumscore 2

De antwoorden moeten de volgende strekking hebben:

- Schama: In het schilderij wordt het (voor de burgers van de Republiek herkenbare) typisch Hollandse, 'eigen' landschap in beeld gebracht waar men trots op was, zoals water(wegen), steden, schepen en molens (precies datgene wat (mede) aan de basis stond van de welvaart), een (driekleurige) vlag. 1
- Bruyn: In het schilderij zijn religieuze elementen te herkennen, zoals (een van de volgende): 1
 - Het kerkgebouw (staat in het midden en) kan geïnterpreteerd worden als baken / centraal punt (waaromheen al het andere beweegt. Alle andere zaken – de stromende rivier, de handel, de schepen – komen en gaan, de kerk blijft).
 - Het water, het licht, de wind en de wolken kunnen geïnterpreteerd worden als de grote (ongecontroleerde) krachten van Gods schepping en/of de molen kan / de schepen kunnen geïnterpreteerd worden als symb(o)ol(en) van de (kleine) menselijke vindingrijkheid in relatie tot deze grote krachten.
 - Een groot deel van de voorstelling (of compositie) wordt ingenomen door de lucht/hemel, dit kan geïnterpreteerd worden als dat alles / de mensen onderworpen zijn aan Gods wil.
 - De enige kleur die te zien is, is in de hemel zichtbaar. Dit kan geïnterpreteerd worden als een nadruk op het hemelse / het eeuwige leven dat de mens na de dood bij God kan vinden.
 - De molen kan geïnterpreteerd worden als een verwijzing naar op de Bijbel gebaseerde wijsheden waarin molens worden genoemd (zoals 'Gods molens malen langzaam, maar fijn') of als een verwijzing naar religieuze gebruiken en betekenissen van (de standen van) de wieken (zoals het kruis).

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

14 maximumscore 2

De antwoorden moeten de volgende strekking hebben (twee van de volgende):

- (cliché vanwege formulematige opzet) Het werk van Ross kan gezien worden als clichématig omdat hij zijn werken maakte volgens een standaardformule / met standaardtechnieken (bijvoorbeeld kleurgebruik, gereedschap, hanteringswijze) (en anderen voordeed hoe dergelijke werken te maken), waardoor originaliteit ontbreekt.
- (cliché, herhaling van het origineel) Het werk van Ross kan gezien worden als clichématig, omdat hij voorstellingen / (beeld)motieven (van anderen en zichzelf) reproduceert (zonder een nieuwe betekenis toe te voegen).
- (cliché vanwege werken binnen traditie) Het werk van Ross is qua vorm vooral geënt op conventies en technieken die anderen (vóór hem) hebben ontwikkeld, waardoor originaliteit / eigenheid ontbreekt.
- (cliché qua inhoud, thema) Ross kiest voor overbekende (en dus afgezaagde) thema's.

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

15 maximumscore 3

Het werk van Ross draagt bij aan de democratisering van kunst, omdat (drie van de volgende):

- hij mensen stap voor stap leerde om zelf (dergelijke) schilderijen te maken.
- hij een eenvoudig / niet-intellectueel onderwerp koos dat een breed publiek aansprak.
- hij gebruikmaakte van het laagdrempelige medium televisie, waarmee hij kunst binnen handbereik van een breed publiek bracht.
- zijn lessen via televisie werden aangeboden en daarom vrijwel gratis waren, en in die zin geen drempel opwierpen.
- hij aangaf dat iedereen een kunstenaar is of kan zijn (je krijgt een kunstenaarsdiploma als je een tube verf koopt).
- zijn lessen voor (sommige van) de kijkers een introductie vormden in de wereld van de kunst en deze kijkers vervolgens deze wereld verder wilden ontdekken.
- dankzij zijn lessen voor veel mensen (door zelf aan de slag te gaan) een 'echt kunstwerk' (geschilderd in plaats van reproductie) aan de muur binnen bereik kwam.
- hij geen vakjargon gebruikte en daarmee kunst toegankelijk maakte voor een breed publiek.
- hij plezier als belangrijk aspect benadrukte en daarmee het serieuze / zware wegneemt dat vaak geassocieerd wordt met de kunstwereld.

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

16 maximumscore 3

drie van de volgende:

- Het gebruik van (stijl)citaten: Raitt citeert elementen uit Ross' werk / Raitt citeert werk uit de massacultuur (het werk van Ross).
- Eclecticisme / stijlvermenging: Raitt maakt een combinatie van zowel naturalistische en/of geïdealiseerde en/of stripachtige weergaven van het landschap (zonder dat er één stijl dominant is).
- De overschrijding van (technische / disciplinaire) grenzen: Raitt combineert schilderkunst, toegepaste kunst en ruimtelijk werk (allemaal in één werk).
- Ironie: Raitt herhaalt motieven (van Ross), daardoor is het werk op te vatten als een commentaar op de herhaling / op het cliché (in het werk van Ross en zijn navolgers).
- Spel / humor: Raitt voert motieven / beeldelementen (absurd) ver door, daardoor wordt de installatie speels / humoristisch. (Bijvoorbeeld: de doorgang in de vorm van een boom geeft zicht op een wand die gedecoreerd is met 'landschapsvlekken' en aan deze wand hangt weer een landschapsschilderij.)
- De herwaardering van figuratie: Raitt gebruikt figuratieve elementen / maakt figuratief werk, daardoor is het te zien als een reactie op de abstracte schilderkunst.
- Less is a bore: Raitt gebruikt verschillende motieven uit het werk van Ross en herhaalt deze veelvuldig (in zijn installatie), zo ontstaat er een veelheid aan indrukken.

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

17 maximumscore 3

- toonhoogte (een van de volgende): 1
 - De lage (lange liggende) klank (cluster van tonen) is op te vatten als verklanking van een vlakke zee / horizon / diepe zee.
 - De (verschillende) korte stijgende en dalende melodieën / kleine toonafstanden (in de motieven) roepen associaties op met golven / stromingen / rimpelingen / leven in de zee (bijvoorbeeld vissen).
- toonduur (een van de volgende): 1
 - Door de (complexe) ritmische patronen die door elkaar lopen (verschuiven) / gestapeld zijn, worden golfbewegingen gesuggereerd.
 - De (lage) lange (liggende) klank (cluster van tonen) is op te vatten als een vlakke zee / horizon en/of opkomend tij.
- dynamiek: (een van de volgende): 1
 - Er is sprake van (herhaaldelijk) geleidelijk aanzwellen en/of wegsterven van geluid (motieven / partijen et cetera), dit roept het effect op van de branding / de getijdenbewegingen van de zee.
 - De muziek zwelt aan en dat is op te vatten als een verklanking van vloed / opkomend tij.

18 maximumscore 1

Het antwoord moet de volgende strekking hebben:

Met *Become Ocean* kan het overweldigende van de (stijgende) zee(spiegel) zintuigelijk / van dichtbij worden beleefd. Door een lijfelijke ervaring / persoonlijke beleving kunnen mensen zich bewust worden van de kracht / waarde / dreiging van de natuur en/of zich (net als bij natuuractivisme) geroepen voelen te strijden voor het behoud ervan.

Blok 3 Natuur en het eenvoudige leven

19 maximumscore 2

twee van de volgende:

- Een nieuwe tijd vraagt om (onderzoek naar) een nieuwe, eigentijdse (dans)kunst. / De oude, academische danstraditie heeft afgedaan. / Er is sprake van afzetten tegen de academische traditie.
- Wat er in de dans wordt uitgedrukt, gaat uit van een persoonlijke ervaring (of wat daar dichtbij staat) / (is een expressie van) gevoel/emotie / van directe menselijke waarden.
- De dansbewegingen zijn geënt op natuurlijke (of alledaagse) bewegingen / zijn ongekunsteld / zijn gericht op het aardse / zijn alledaagse handelingen, zoals lopen.

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

20 maximumscore 3

- Een juist antwoord bestaat uit een voorbeeld waarin een doorgaande beweging beschreven wordt waarin sprake is van balans naar disbalans en weer herstellen. 1

voorbeeld van een juist antwoord:

(midden van het fragment) De danseres draait, brengt armen en bovenlijf naar rechts, waarbij alle gewicht op één been wordt geplaatst (disbalans) en van daaruit ontstaat een nieuwe (tegen)beweging naar rechts, waarmee ze de balans herstelt.

- kenmerken van moderne dans (twee van de volgende): 2
 - de focus op natuurlijke, alledaagse bewegingen (lopen, draaien, springen)
 - het op de aarde gericht zijn (erkennen van zwaartekracht)
 - het vrije karakter van de dans (niet gevangen in vaste, academische posities)
 - het contact maken met de aarde (dansen met (blote) voeten plat op de grond)
 - grote / uitbundige / expressieve bewegingen
 - hoekige bewegingen
 - gebruik van expressie in mimiek
 - bewegingen met een gebogen torso / rug

21 maximumscore 1

Het antwoord moet de volgende strekking hebben:

Na de Eerste Wereldoorlog groeide het zelfbewustzijn van de Verenigde Staten en/of ontstond de wens om (los van Europa) een eigen culturele identiteit te ontwikkelen / uit te dragen. (De Europese cultuur was daarvoor vooral leidend voor de culturele ontwikkeling van de Verenigde Staten.)

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

22 maximumscore 2

Dit onderwerp past bij het ideaal van deze Amerikaanse dansvernieuwers, omdat (twee van de volgende):

- deze gemeenschappen als symbool gezien konden worden van 'de eigen Amerikaanse identiteit' (pioniers die het nieuwe land 'ontdekten', ontgonnen en vormgaven).
- deze gemeenschappen zijn (net als de Amerikaanse dansvernieuwers) pioniers, die breken met het verleden en zoeken naar een nieuw ideaal (nieuw leven en nieuwe kracht).
- de volkskunst (waaronder muziek en dans) en/of cultuur van deze gemeenschappen een ongekunsteld / eenvoudig / puriteins karakter hadden (dat tegengesteld was aan de gekunstelde en op esthetiek gerichte kunst).
- de rituelen van deze gemeenschappen een oorspronkelijk / eenvoudig / puriteins karakter hadden (dat tegengesteld was aan de gekunstelde en op esthetiek gerichte academische dans).
- deze geloofsgemeenschappen dichtbij de natuur leefden (eenvoudig, puur), net zoals de Amerikaanse dansvernieuwers het 'aardse' / de natuur willen omarmen.
- het extatische gedrag van de Shakers / deze geloofsgemeenschap gezien werd als een directe en expressieve uiting van emotie.

per juist antwoord

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

23 maximumscore 3

- De dans is te typeren als ritueel, omdat (twee van de volgende): 2
 - de dominee naar boven kijkt, hij richt zijn blik op het hogere.
 - er geknield wordt / de handen worden gevouwen, er lijkt sprake van aanbidding.
 - veel bewegingen omhoog gericht zijn (springen, strekken, armen gespreid omhoog), de actie is gericht op het hogere en/of het gaat om overgave / verering / toewijding.
 - formaties/opstellingen worden gevormd, zoals het dansen in een kring wat vaak gebeurt in geloofsrituelen.
 - er sprake is van een 'leider' die gevolgd wordt, ook in rituelen is vaak sprake van een voorganger en volgelingen / gelovigen.
 - de prediker zijn handen heft boven de hoofden van de danseressen als een “zegenend” gebaar, zoals dat ook in rituelen wordt toegepast.
 - de prediker wordt gedragen, zoals in processies heiligen ook worden gedragen.
 - er sprake is van herhalende bewegingen, om in een trance of ritme te komen (zoals in rituelen).
 - houdingen en bewegingen afgemeten zijn, zoals de passen en poses van de prediker, hierdoor ontstaat gedragenheid / eerbiedwaardigheid / strengheid die past bij een ritueel.
 - de prediker achterovervalt en wordt opgevangen door de danseressen, alsof hij 'geraakt' wordt door het hogere.
- De dans is realistisch te noemen, omdat (een van de volgende): 1
 - het gaat om (weliswaar gestileerde) alledaagse bewegingen, zoals lopen en/of springen (bijvoorbeeld met rok in de hand).
 - het gaat om bewegingen die ontleend zijn aan de realiteit van een (lente)viering / ritueel / bruiloft (het gaat niet om een academisch repertoire / academische posities).

24 maximumscore 1

Het antwoord moet de volgende strekking hebben:

De economische onzekerheid (gevolgen van de crisis van de jaren '30) en/of de oorlogssituatie (die tot gevoelens van onveiligheid leidde) deed het publiek verlangen naar een verhaal van hoop / nationale trots / onbezorgdheid (escapisme). Dat was te vinden in de situering van *Oklahoma!*, waarin een (nostalgisch) ideaalbeeld van de Verenigde Staten werd neergezet: boeren / pioniers die werken aan de opbouw van 'het nieuwe land' / die dicht bij de natuur leven / werken.

Opmerking

Het scorepunt mag alleen worden toegekend als zowel de politieke en/of economische situatie van de Verenigde Staten in die periode als de koppeling met de thematiek van de musical juist is.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

25 maximumscore 2

De antwoorden moeten de volgende strekking hebben:

- De natuur werkt als **antagonist** / tegenwerkende kracht vanwege de uitgestrektheid/grootseheid (tegenover de nietige mens) / vanwege de slechte begaanbaarheid van het terrein (het is moeizaam rijden met karren heuvelop) en/of vanwege de openheid van het terrein / het gebrek aan bescherming / de hitte en droogte 1
- (Het zicht op) de rivier, de grens tussen onveilig en veilig / het zicht op de veilige overkant, zet de leider / colonne in beweging en op deze wijze fungeert de natuur als **katalysator** 1

26 maximumscore 1

een van de volgende:

- De toonhoogte van de melodie (van bijvoorbeeld de koperblazers / strijkers) is stijgend / er worden opeenvolgend hogere tonen gespeeld.
- In de harmonie wordt toegewerkt naar een climax waarbij de spanning in de harmonie oplost (in dit geval met onder meer een opvallend hoge toon, precies op het moment dat het eerste paard het water ingaat).
- De muziek staat in majeure.

27 maximumscore 3

- fase 1 (aankondiging): trillers (door lage strijkers) en/of onverwachte accenten 1
- fase 2 (actie): lange en/of lage tonen (strijkers) / tonen (strijkers) die aanzwellen en/of onverwachte (stijgende) accenten en/of de dissonante/schelle klank (blazers) dragen bij aan het onheilspellende / aan de noodlottige actie 1
- fase 3 (slot): hoge en/of dissonante (strijkers)lijn / decrescendo en/of stilte 1

of

- fase 1 (aankondiging): trillers (door lage strijkers) en/of onverwachte accenten en/of lange en/of lage tonen (strijkers) en/of de dissonante/schelle klanken (blazers) dragen bij aan het onheilspellende 1
- fase 2 (actie): tonen (strijkers) die aanzwellen en/of onverwachte (stijgende) accenten en/of de dissonante/schelle klanken (blazers) dragen bij aan de noodlottige actie 1
- fase 3 (slot): hoge en/of dissonante (strijkers)lijn / decrescendo en/of stilte 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

28 maximumscore 2

De antwoorden moeten de volgende strekking hebben:

- wel passend (een van de volgende): 1
 - De documentairefilm heeft een educatief karakter, en om de kijker 'mee te krijgen' in het verhaal / het verhaal invoelbaar te maken kunnen juist middelen als muziek (en verhaalstructuur, montage et cetera) worden benut om het publiek 'bij de les te houden' (zo worden kijkers vermaakt en leren ze ook nog).
 - Een objectief relaas van de feiten bestaat niet, er zijn altijd keuzes (in het filmen / in de montage en ook) in het geluid of de muziek (wel of geen muziek). Als documentairmaker ontkom je niet aan het maken van deze keuzes en dan kun je maar beter de 'beste' (meest overtuigende) keuzes maken en/of dan kun je maar beter duidelijke keuzes maken en daar transparant over zijn.
 - In een documentairefilm mag of kan de documentairmaker ervoor kiezen het persoonlijke beeld van de feiten te geven / over te brengen aan de kijker. Het is daarom passend als er muziek wordt ingezet die de emotie van de kijker kan sturen.
- niet passend (een van de volgende): 1
 - Bij een documentaire over de natuur mag je verwachten dat het onderwerp, bijvoorbeeld het gedrag van de dieren, voorop wordt gesteld en niet het beïnvloeden / sturen van de emoties van de kijker. Het is daarom niet passend om de muziek (en verhaalstructuur, montage et cetera) op de emotie van de beschouwer te richten. / Het geluid/de muziek zou gericht moeten zijn op het inzichtelijk maken van (bijvoorbeeld) het gedrag van de dieren.
 - Bij een documentaire gaat het om een beeld van de werkelijkheid / het weergeven van de feiten. Het is daarom bij een wetenschappelijk of educatief opgezette natuurfilm van belang een zo neutraal of objectief mogelijk beeld te geven, en daar past (pompeuze, toegevoegde) muziek die de emotie stuurt, niet bij.

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per examinator in de applicatie Wolf. Cito gebruikt deze gegevens voor de analyse van de examens. Om de gegevens voor dit doel met Cito uit te wisselen dient u ze uiterlijk op 25 mei te accorderen.

Ook na 25 mei kunt u nog tot en met 13 juni gegevens voor Cito accorderen. Deze gegevens worden niet meer meegenomen in de hierboven genoemde analyses, maar worden wel meegenomen bij het genereren van de groepsrapportage.

Na accordering voor Cito kunt u in Wolf de gegevens nog wijzigen om ze vervolgens vrij te geven voor het overleg met de externe corrector. Deze optie is relevant als u Wolf ook gebruikt voor uitwisseling van de gegevens met de externe corrector.

tweede tijdvak

Ook in het tweede tijdvak wordt de normering mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Wissel te zijner tijd ook voor al uw tweede-tijdvak-kandidaten de scores uit met Cito via Wolf. Dit geldt **niet** voor de aangewezen vakken.

6 Bronvermeldingen

Blok 1

- afbeelding 1 gravure van *La course de bague*, optocht van de koning en ruiters op de eerste dag van de feesterlijkheden, 7 mei 1664, <https://cartes-livres-anciens.com/produit/cartes/france/ile-de-france-78-versailles/gravure-ancienne-les-fetes-de-versailles-israel-sylvestre-original-antique-engraving-3/>
- afbeelding 2 gravure van het vuurwerk op de derde dag van *Les Plaisirs de l'île enchantée*, 1664, <https://fr.muzeo.com/reproduction-oeuvre/la-fete-les-plaisirs-de-lile-enchantee-donnee-par-louis-xiv-a-versailles/israel-silvestre-3>
- afbeelding 3 Pierre Mignard, *Lodewijk XIV van Frankrijk wordt gekroond door de Victorie (Overwinning) na de verovering van Maastricht*, 1673, <https://www.histoire-et-secrets.com/marie-antoinette-et-ses-enfants/>
- film 1 Molière, *Le Bourgeois Gentilhomme*, 1670, verfilming uit 2010, Christian de Chalonge (regie), DVD *Le bourgeois gentilhomme – De parvenu – verfilming van Christian De Chalonge*, 2009
- film 2 Bredero, *Klucht van de Molenaar*, 1613, De Kale speelt De Klucht van de molenaar Opnamen op 15 oktober 2018 in het ZINiN-theater in Nijverdal

Blok 2

- afbeelding 1 Nicolas Poussin, *Landschap met Orpheus en Eurydice*, circa 1650, <https://www.nicolas-poussin.com/en/oeuvres/paysage-orphee-eurydice-louvre/attachment/orphee-eurydice-2/>
- afbeelding 2 Jan van Goyen, *Gezicht op Dordrecht*, circa 1651, [https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Jan_van_Goyen_-_A_view_of_the_Maas_with_Dordrecht_beyond_\(1640\).jpg](https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Jan_van_Goyen_-_A_view_of_the_Maas_with_Dordrecht_beyond_(1640).jpg)

- afbeelding 3 detail van *Gezicht op Dordrecht* van Jan van Goyen uit circa 1651, [https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Jan_van_Goyen_-_A_view_of_the_Maas_with_Dordrecht_beyond_\(1640\).jpg](https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Jan_van_Goyen_-_A_view_of_the_Maas_with_Dordrecht_beyond_(1640).jpg)
- afbeelding 4 Bob Ross, schilderij gemaakt tijdens *The Joy of Painting*, seizoen 2, aflevering 7 (1983), <https://www.twainchbrush.com/season/2>
- afbeelding 5 Bob Ross, *Meadow lake*, seizoen 2, aflevering 1, <https://www.twainchbrush.com/season/2>
- afbeelding 6 Bob Ross, *Mountain reflections*, seizoen 12, aflevering 2, <https://www.twainchbrush.com/season/12>
- afbeelding 7 Bob Ross, *Mountain summit*, seizoen 13, aflevering 10, <https://www.twainchbrush.com/season/13>
- afbeelding 8 Neil-Raitt, *Misty Rock*, installatie, Anat Ebgi, 2017, https://anatebgi.com/cpt_exhibitions/neil-raitt/
- afbeelding 9 Neil-Raitt, *Emerald Lake (Rowboat on the Beach)*, 2018, https://anatebgi.com/cpt_artists/neil-raitt/
- afbeelding 10 Neil-Raitt, *Misty Rock*, installatie, Anat Ebgi, 2017, https://anatebgi.com/cpt_exhibitions/neil-raitt/
- film 1 Bob Ross, *The Joy of Painting*, seizoen 2, aflevering 7 (1983), <https://www.twainchbrush.com/season/2>
- audio 1 *John Luther Adams, Become Ocean, 2014*, <https://www.youtube.com/watch?v=dGva1NVWRXk>

Blok 3

- afbeelding 1 Doris Humphrey, *Dance of the Chosen*, foto uit 1938 van Barbara Morgan, <https://www.sfromuseum.org/exhibitions/barbara-morgan-dance/gallery#6>
- film 1 Doris Humphrey en dansers tonen techniek oefeningen, circa 1940 Mills College, <https://www.youtube.com/watch?v=5UKxCewY9mk>
- film 2 Martha Graham, *Appalachian Spring*, 1944, <https://www.youtube.com/watch?v=PTdyDOWtE2Q>
- film 3 Fred Zinnemann (regie), *Oklahoma!*, 1955, <https://www.youtube.com/watch?v=O5APc0z49wg>
- film 4 John Ford (regie), *She wore a yellow ribbon*, 1949, https://www.youtube.com/watch?v=-JACU1VJLpQ&list=PLbE6B2_-LOoZ9yN3LMrY3sa_NFLHaFI5F&index=24
- film 5 John Ford (regie), *She wore a yellow ribbon*, 1949, https://www.youtube.com/watch?index=25&list=PLbE6B2_-LOoZ9yN3LMrY3sa_NFLHaFI5F&edufilter=NULL&v=5PIUH6B9rEY&frags=wn
- film 6 Mark Verkerk, Ruben Smit (regie), *De Nieuwe Wildernis*, 2013, <https://bnnvara.nl/video/kijk-nu-de-nieuwe-wildernis>

Stichting Cito Instituut voor Toetsontwikkeling heeft ernaar gestreefd de auteursrechten op hier gebruikt materiaal te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Wie desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Cito.